

А.Т.Орынбасар, Р.Пазылхан, А.О. Мусабекова
 Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті,
 Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
almiraorynbasar@icloud.com

ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ. АҚШАНЫ БАСҚАРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қаржылық сауаттылық - бұл жеке тұлғаның ақшаға қатысты негізделген шешімдер қабылдауына мүмкіндік беретін дағдыларды, білімдерді және мінез-құлықтарды меңгеру. Қаржылық сауаттылық, қаржылық білім және қаржылық білім бір-бірінің орнына қолданылады. Қаржылық жағынан күрделі емес адамдар қаржылық білімдері нашар болғандықтан қаржылық жоспар құра алмайды. Қаржылық жағынан күрделі адамдар қаржылық есептілікті жақсы біледі; мысалы, олар түсінеді күрделі пайыздар, бұл оларға төмен несиелік қарыз алумен айналысуға көмектеседі. Көбіне қарапайым адамдар қарыздары үшін жоғары шығындар төлейді [4].

Қаржылық жоспарлау – жеке қаржыларды басқарудың негізі. Бюджет құру арқылы адам кірістер мен шығыстарды саралай алады. Бюджет – бұл қаржылық мақсаттарға жетудің жоспары. Бюджетті жоспарлау барысында төмендегі аспектілерді ескеру маңызды:

Қаржылық мақсаттарды анықтау: Қысқа, орта және ұзақ мерзімді мақсаттар қою. Мысалы, жаңа үй сатып алу, білім алу, зейнетке шығу.

Қаржылық жағдайды бағалау: Ағымдағы кірістер, шығындар, активтер және міндеттемелерді есептеу.

Қаржылық стратегия жасау: Қолда бар ресурстарға және мақсаттарға сүйене отырып, үнемдеу, инвестициялау немесе несиелеу бойынша жоспар құру [1.2].

Қаржылық сауаттылықтың келесі маңызды құрамдас бөлігі – сақтандыру мен инвестиция. Сақтандыру – күтпеген қаржылық қиындықтарға дайын болудың жолы.

Сақтандырудың негізгі түрлері:

- Өмірді сақтандыру: Өмірден өткен кезде туыстарыңызға қаржылық көмек көрсету мақсатында қолданылады.
- Денсаулықты сақтандыру: Денсаулыққа байланысты шығындарды (емдеу, дәрі-дәрмек және т.б.) жабу үшін арналған.
- Мүлікті сақтандыру: Жеке немесе коммерциялық мүлікті сақтандыру (мысалы, үй, көлік, кәсіпорын).

Инвестиция – бұл табыс алу мақсатында активтерге ақша салу процесі. Бұл ұзақ мерзімді қаржылық мақсаттарға жету үшін маңызды құрал. Инвестициялар әртүрлі формада болуы мүмкін, мысалы, бағалы қағаздар, жылжымайтын мүлік, стартаптарға немесе бизнеске салымдар [3].

Инвестиция түрлері:

- Акциялар: Компанияның акцияларын сатып алу арқылы акционерлік капиталға қатысу.
- Облигациялар: Мемлекеттік немесе жеке компаниялардың қарыздық бағалы қағаздары.
- Жылжымайтын мүлік: Үй, жер, коммерциялық ғимараттарға инвестиция салу.
- Қор нарығы: Әртүрлі бағалы қағаздарға инвестициялау мүмкіндігі беретін қорлар.

Сақтандыру тәуекелдерді жабуға бағытталса, инвестиция кірісті көбейтуге бағытталады. Қаржылық жоспарлау барысында сақтандыру арқылы тәуекелдерді азайтуға болады, ал инвестициялар арқылы капиталды өсіру мүмкіндігіне ие боласыз. Екеуі де қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге көмектеседі және жеке немесе компанияның ұзақ мерзімді мақсаттарына жетудің жеңілдетеді [3].

Қаржылық жоспарлау кезінде сақтандыру мен инвестицияны дұрыс баланста қолдану өте маңызды, себебі бұл сіздің активтеріңізді қорғап қана қоймай, оларды көбейтуге мүмкіндік береді.

Несие мен қарызды басқару қаржылық сауаттылықтың тағы бір маңызды аспектісі. Дұрыс басқару арқылы адам қаржылық қиындықтардан аулақ бола алады.

Несие – бұл банктен немесе басқа қаржылық мекемеден алынған қаражат, оны уақыт өте қайтаратын және сол үшін пайыз төлейтін қаражат түрі.

Қарыз – бұл белгілі бір мерзімге ақша алу, оны пайыздарымен немесе онсыз қайтару міндеттемесі. Несие мен қарыз арасындағы айырмашылық негізінен қарызды жеке тұлғалар арасында немесе заңды тұлғалардан пайызсыз алуға мүмкіндік бар.

Қарызды дұрыс басқару – қаржылық денсаулықты сақтаудың басты факторларының бірі. Қарызды дұрыс басқармаған жағдайда, ол қаржылық қиындықтарға және банкроттыққа әкелуі мүмкін. Төменде қарызды тиімді басқару әдістері берілген:

Қарызды басқару әдістері:

- Бюджет құру: Кірістер мен шығыстарды нақты анықтап, қарызды өтеуге тұрақты қаражат бөлу.
- Несие тарихын бақылау: Несие тарихыңыздың дұрыс және уақытылы төленуін қадағалау.

Жақсы несие тарихы болашақта төмен пайызбен несие алу мүмкіндігін арттырады.

• Төлемдер кестесін сақтау: Қарызды уақытылы төлеу арқылы айыппұлдар мен өсімдерді болдырмау.

• Қайта қаржыландыру: Несие мөлшерлемесі төмендеген кезде бұрынғы қарызды қайта қаржыландырып, төлемдерді азайту.

Қаржылық білімді арттыру – жеке немесе кәсіпкерлік деңгейде қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және болашақта дұрыс қаржылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін маңызды қадам. Қаржылық білім адамға өз ресурстарын тиімді басқаруға, инвестициялар мен қарыздар бойынша сауатты шешімдер қабылдауға, және қаржылық тәуекелдерден аулақ болуға көмектеседі.

Қаржылық білімнің негізгі бағыттары:

• Бюджет құру және шығындарды басқару: Ай сайынғы кірістер мен шығыстарды талдау және бақылау арқылы бюджетті дұрыс құру.

• Инвестициялар туралы түсінік: Инвестиция түрлерін, олардың тәуекелдері мен табыс әлеуетін түсіну.

• Қарызды басқару: Қарызды тиімді пайдалану, пайыздарды дұрыс есептеу және қарызды уақтылы жабу стратегияларын меңгеру.

Қаржылық білімді арттыру жолдары:

Оқулықтар мен кітаптар оқу:

Қаржылық жоспарлау, инвестиция және басқа қаржы тақырыптарында жазылған кітаптар қаржылық білімді жетілдіруге көмектеседі.

Қаржыға арналған онлайн курстар қаржылық жоспарлау, инвестициялау, және басқа салалар бойынша кең ауқымды білім береді. Бұл курстарды түрлі платформаларда табуға болады, мысалы:

• Coursera, Udemy, EdX: Қаржылық сауаттылық, инвестициялар, және бизнес қаржысы бойынша курстар.

• Қазақстанның қаржылық мекемелері ұсынған курстар: Ұлттық банктің және қаржы институттарының ресми курстарын қарастыру.

Семинарлар мен вебинарлар:

Қаржылық мекемелер, банктер, және кәсіби кеңесшілер қаржы саласындағы білімді жетілдіру үшін арнайы семинарлар мен вебинарлар ұйымдастырады. Бұл шараларға қатысу арқылы қаржы саласындағы соңғы трендтер мен жаңалықтар туралы біле аласыз.

Кәсіби кеңесшілерден кеңес алу:

Қаржылық кеңесшілерден немесе мамандардан жеке кеңес алу – жеке қаржылық жағдайыңызды жақсарту үшін нақты ұсыныстар алудың тиімді жолы. Бұл мамандар жеке бюджетті құруға, инвестициялауға және қарызды басқаруға қатысты көмек береді.

Қаржылық жаңалықтарды оқу:

Қаржы саласындағы соңғы жаңалықтарды, экономикалық трендтерді және жаңа заңнамаларды үнемі бақылап отыру маңызды. Бұл жаңалықтар газет, журнал немесе онлайн ресурстар арқылы қолжетімді

Қаржылық білімнің артықшылықтары:

• Қаржылық тұрақтылық: Қаржылық білімнің көмегімен табысты басқару және шығындарды бақылау арқылы тұрақтылыққа қол жеткізуге болады.

• Тәуекелдерді азайту: Сақтандыру, қарыз және инвестициялау бойынша дұрыс шешімдер қабылдау тәуекелдерді азайтады.

• Қаржылық мақсаттарға жету: Дұрыс жоспарлау арқылы ұзақ және қысқа мерзімді қаржылық мақсаттарға жету жеңілдейді (мысалы, үй сатып алу, зейнетақы жинау).

• Қаржылық тәуелсіздік: Табыс көздерін әртараптандыру және тиімді инвестициялау арқылы қаржылық тәуелсіздікке қол жеткізуге болады [5].

Қаржылық сауаттылықты дамыту үшін бірнеше ұсыныстарды орындау маңызды. Олар жеке қаржыны тиімді басқаруға, болашақта қаржылық тұрақтылыққа жетуге көмектеседі:

Бюджет жасауды бастаңыз: Күнделікті, апталық және айлық кірістер мен шығындарды жазып отыру үшін бюджетті жоспарлаңыз. Бұл сізге артық шығындардан аулақ болуға және жинақтау әдетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жинақтау әдетін дамытыңыз: Кірістердің белгілі бір бөлігін тұрақты түрде жинақ шотына салып отырыңыз. Мысалы, әр ай сайын кірісіңіздің кем дегенде 10-20%-ын жинақтауды әдетке айналдыру маңызды.

Несиелер мен қарыздарды дұрыс басқару: Несиені алу кезінде оның пайыздық мөлшерлемесі мен шарттарын мұқият зерттеңіз. Қарыздарды уақтылы өтеу, несие жүктемесін азайту және жоғары пайыздық несиелерден аулақ болу қаржылық денсаулықты жақсартуға көмектеседі.

Инвестиция жасауды үйреніңіз: Қаржыңызды тек жинақтаумен шектелмей, оны әртүрлі қаржылық құралдарға (мысалы, акциялар, облигациялар, жылжымайтын мүлік) инвестициялау арқылы көбейтіңіз. Инвестицияның негізгі принциптерін түсініп, тәуекелдерді азайту үшін әртараптандыруды қолданыңыз.

Қаржылық жоспар жасаңыз: Қысқа және ұзақ мерзімді қаржылық мақсаттар қойыңыз. Бұл сіздің шығындарыңызды реттеп, жинақтарыңызды дұрыс бағыттауға көмектеседі. Мысалы, 5 жыл ішінде үй сатып алу немесе зейнетақы үшін белгілі бір сома жинау мақсаттарын қойыңыз.

Сақтандыруды пайдаланыңыз: Денсаулық, мүлік немесе көлік секілді маңызды нәрселерді сақтандыру арқылы тәуекелдерді азайтыңыз. Бұл күтпеген жағдайларда қаржылық қиындықтардан сақтайды.

Қаржылық білімді арттыру: Қаржылық әдебиеттерді оқу, қаржылық сауаттылық курстарына қатысу және қаржылық кеңесшілерден көмек алу арқылы қаржылық білімді үнемі жаңартып отырыңыз.

Төтенше жағдай қорын құрыңыз: Күтпеген шығындар (мысалы, медициналық төлемдер, жұмыссыз қалу) үшін арнайы қор жасаңыз. Әдетте, 3-6 айлық шығындарды жабатын қаражат жинау ұсынылады.

Қаржылық шешімдерді асықпай қабылдаңыз: Үлкен қаржылық шешімдерді (несие алу, ірі сатып алу) асығыс қабылдамаңыз. Барлық нұсқаларды зерттеп, тәуекелдерді ескере отырып шешім қабылдау керек.

Қаржыға байланысты құралдарды қолданыңыз: Қаржылық қосымшаларды немесе бағдарламаларды пайдаланып, кіріс пен шығынды бақылауға арналған цифрлық шешімдерді пайдалану сіздің қаржылық сауаттылығыңызды арттырады.

Бұл ұсыныстарды орындау арқылы қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етіп, болашаққа сенімді кадам жасауға болады [4].

Қорытындылай келе, қаржылай сауаттылық – бұл тек ақша басқарудың қабілеті ғана емес, сонымен қатар өмірдегі маңызды шешімдерді қабылдаудағы сенімділік. Қаржылық сауаттылықты арттыру арқылы адам өз отбасының экономикалық жағдайын жақсарта алады және болашаққа жоспар құра алады. Қаржылық сауаттылық – бұл заманауи қоғамдағы әрбір адамның қажетті дағдыларының бірі. Қаржылық білімді арттыру – өмір бойғы процесс. Бұл өзіңіздің және отбасыңыздың қаржылық болашағын басқаруға және дұрыс шешімдер қабылдауға көмектеседі. Қаржылық сауаттылықты арттыру арқылы адам кез келген қаржылық қиындықтарға дайын бола алады, сондай-ақ, қаржылық мақсаттарына сәтті қол жеткізуге мүмкіндік алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Киосаки, Р. Т. (1997). Бай әке, кедей әке. М.: Эксмо. (<https://www.exmo.ru>)
2. Шефер, Б. (2004). Қаржылық еркіндікке жол. Алматы: ИздатЦентр. <https://www.izdatcentr.kz>
3. Грэхем, Б. (1949). Интеллектуалды инвестор. М.: АСТ. <https://www.ast.ru>
4. Сандерс, Дж. (2010). Ақшаны қалай басқаруға болады. Нью-Йорк: Penguin Books. (<https://www.penguinrandomhouse.com>)
5. Трейси, Б. (2015). Қаржылық жетістікке жету жолдары. Алматы: Атамұра. (<https://www.atamura.com>)